

Бут-Гусаім, С.Ф. Нацыянальна-культурная адметнасць антрапанімікону гістарычнай прозы Зінаіды Дудзюк, Алеся Наварыча і Валянціны Коўтун / С.Ф. Бут-Гусаім // Вучоныя запіскі Брэсцкага ўніверсітэта. Гуманітарныя і грамадскія навукі : зборнік навуковых прац. – 2014. – Вып. 10. – Ч. 1. – С. 177-187.

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНТРАПАНІМІКОНУ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК, АЛЕСЯ НАВАРЫЧА І ВАЛЯНЦІНЫ КОЎТУН

Уводзіны

Вывучэнне антрапанімічнай прасторы мастацкага тэксту – адна з найбольш складаных праблем, што распрацоўваюцца сучаснымі лінгвістамі. Навуковая запатрабаванасць такіх даследаванняў у тым, што яны даюць цікавы матэрыял для назіранняў над асаблівасцямі індывідуальна-аўтарскай моватворчасці. І гэта актуальна пры сучаснай антрапацэнтрычнай арыентацыі лінгвістычных даследаванняў. Мэта прадстаўленай працы – комплекснае апісанне ўжытых у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк, Алеся Наварыча і Валянціны Коўтун антрапонімаў, якія з’яўляюцца неад’емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту. Для дасягнення пастаўленай мэты былі вырашаны наступныя задачы: вылучаны антрапонімы, выкарыстаныя ў гістарычнай прозе пісьменнікаў; ахарактарызавана роля структурных кампанентаў (кораня і афіксаў) літаратурных антрапонімаў (асабовых імёнаў, прозвішчаў, мянушак) і ўплыў кантэксту на фарміраванне плана зместу і стылістычнай афарбоўкі паэтонімаў; выяўлены асноўныя заканамернасці ў выбары і стварэнні антрапанімічных сродкаў у жанры гістарычнай прозы. Мэта і спецыфіка матэрыялу прадвызначылі выбар аналітычна-апісальнага метаду ў якасці асноўнага з выкарыстаннем элементаў параўнальна-супастаўляльнага метаду. Матэрыялам для даследавання паслужылі наступныя творы: раманы З. Дудзюк «Год 1812», В. Коўтун «Пакліканья» і А. Наварыча «Літоўскі воўк».

Уласныя асабовыя імёны ў гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк, Алеся Наварыча і Валянціны Коўтун

Адным з творчых дасягненняў З. Дудзюк з’яўляецца раман «Год 1812». У творы ўзнаўляецца адна з драматычных старонак айчыннай гісторыі. Аўтарка па-мастацку аналізуе жыццё беларусаў: вайскоўцаў, шляхты, святароў, сялян, – якія перажылі трагедыю Айчыннай вайны 1812 года. У рамане А. Наварыча «Літоўскі воўк» аўтар прапануе арыгінальны погляд на падзеі паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага. Пецярбургскі і віленскі перыяды жыцця і творчасці Цёткі (пачатак ХХ стагоддзя) узнаўляюцца ў рамане В. Коўтун «Крыж міласэрнасці». Пісьменнікі паказалі мноства чалавечых лёсаў, стварылі яркія вобразы розных людзей: сялян, шляхты, святароў, пісьменнікаў, навукоўцаў, вайскоўцаў. Аналіз уласных асабовых імёнаў, выдзеленых з адзначаных твораў берасцейскіх аўтараў, паказаў, што пісьменнікі рэалістычна падышлі да падбору найменняў герояў. Антрапонімы, выкарыстаныя ў творах В. Коўтун, З. Дудзюк і А. Наварыча, належаць да нацыянальнай беларускай іменаслоўнай сістэмы. Выдзеленыя 395 асабовых імёнаў, якія функцыянуюць ў 477 разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю

пра беларускае лінгвакультурнае асяроддзе XIX– пачатку XX стагоддзяў. У беларускай мове гэтага перыяду захавалася тэндэнцыя да большай разнастайнасці мужчынскіх імёнаў у параўнанні з жаночымі: мужчынскія прадстаўлены 314 прыкладамі, жаночыя – 81. Антрапанімікон прааналізаваных твораў на 98 % прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў айчынны іменаслоў разам з прыняццем хрысціянства. Так, з *грэчаскай* мовы (51 % ад ужытых імёнаў) былі запазычаны імёны *Аляксандр, Аляксей, Настася, Андрэй, Лявон, Панас, Спірыдон, Генадзь, Аксана* і інш, з *лацінскай* (каля 19 %) *Канстанцін, Наталля, Караліна, Мартын, Кастусь* і інш. Са *старажытнаўрэйскай* (каля 19 %) у беларускі іменаслоў ўвайшлі імёны *Іван, Марыя, Міхась, Гаўрыла, Варлаам, Восіп* і інш. Адзначаюцца імёны *славянскага* паходжання (2 %): *Казімір, Станіслаў, Ладымір* і інш. Група імёнаў, *запазычаных з іншых моў*, складае 9 % ад агульнай колькасці імёнаў. Напрыклад, са старажытнаперсідскай мовы праз грэчаскую прыйшло імя *Дар’я*, з сірыйскай праз грэчаскую *Марфа*, са старанямецкай праз англійскую *Рычард*, з егіпецкай *Сідар*, з нямецкай *Артур, Людовік*.

Перадаючы тонкія адценні чалавечых узаемаадносінаў, пісьменнікі ўмела выкарыстоўваюць прагматычны патэнцыял уласных асабовых імёнаў. А.В. Супяранская адзначае: «У залежнасці ад сацыяльнага асяроддзя адзін і той жа чалавек завецца мноствам спосабаў, і кожная форма яго называння сацыяльная. Памяншальныя, ласкальныя, зневажальныя і іншыя відазмяненні ўласнага імя трэба разумець як розныя прыстасаванні яго да адценняў чалавечых адносінаў, як акліматызацыю імені ў розных асяроддзях» [1, с. 18]. Напрыклад, разнастайным граням асобы слаўтай паэткі Алаізы Пашкевіч, галоўнай гераіні рамана В. Коўтун «Крыж міласэрнасці», – клапатлівая дачка і сястра, сяброўка, паплечніца, таварыш па барацьбе, паэтка, настаўніца, падазроная ў падрыўной дзейнасці – адпавядаюць афіцыйныя, поўныя, скарочаныя, эмацыйна-экспрэсіўныя формы імені: *Алаіза, Ліза, Лізанька*, паненка *Алэйзія, Алаізія*, фрэкен *Алаіза*, мадэмуазэль *Алаіза, Алаізія Сцяпанануна Пашкевіч, Алаіза Пашкевічанка* і інш.

Нацыянальная спецыфіка беларускага іменаслову праяўляецца падчас выкарыстання імёнаў як этыкетных знакаў – «сацыяльна зададзеных і нацыянальна спецыфічных сродкаў рэгулявання паводзінаў людзей у сітуацыях устанаўлення, падтрымання і размыкання кантакту камунікантаў у адпаведнасці з іх статуснымі і асабістымі адносінамі» [2, с. 283-284]. Так, формай звароту да суразмоўніка і сродкам выказвання павагі да чалавека ў асяроддзі шляхты былі спалучэнні імёнаў з паказчыкамі сацыяльнага рангавання, напр.: «*Пане Купрыяну! Выбачце... Чым жа пана так угнявілі?*» [3, с. 70]; «*Пан Міхал? – дзівілася Марыля. – Як вы тут апынуліся?*» [4, с. 58]. У асяроддзі расейскіх чыноўнікаў і вайскоўцаў выкарыстоўваюцца формы звароту «*імя + імя па бацьку*», напр.: «*Вымушаны звярнуцца да вас, Дзмітрый Аляксандравіч, на дазвол на выезд з Магілёва*» [4, с. 75]; «*Цудоўна, Павел Ніканавіч, – адказаў Катухоў*» [4, с. 6]. Заўважым, нават 16-гадовага юнака Вадзіма Лавашова, сына расійскага генерала, хатні настаўнік называе па імені па бацьку: «*Дайце мне, Вадзім Паўлавіч, адпрацаваць свой заробак*» [4, с. 18].

Сродкам сацыяльнай дыферэнцыяцыі з’яўляюцца ў раманах З. Дудзюк «Год 1812» і формы імёнаў па бацьку. Так, прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў ідэнтыфікуюцца праз спалучэнне імені з формай імені па бацьку на **-іч -віч** (рус. *отчество*), напр.: *Якуб Вацлававіч, Спірыдон Сідаравіч*. Сяляне – праз форму на **-оў, -еў** (рус. *полумотчество*), напр.: *Самусь Антонаў Буйніч*.

У раманах З. Дудзюк «Год 1812» знаходзім выкарыстанне як праваслаўных, так і каталіцкіх формаў імёнаў. Каталіцкія формы онімаў, якія склаліся пад уплывам польскай мовы, носяць прадстаўнікі вышэйшага шляхецкага саслоўя, напр.: *Якуб Гжыбоўскі, Рычард і Тамаш* Дабжынскія і інш. Згаданым формам імёнаў супрацьпастаўляюцца антрапонімы, носьбітамі якіх з’яўляюцца праваслаўныя святары

(*Феафілакт, Варлаам*), расійскія вайскоўцы і чыноўнікі (магілёўскі губернатар *Дзмітрый* Аляксандравіч Талстой, маёр *Спірыдон* Сідаравіч Катухоў). Сяляне названы размоўна-бытавымі формамі кананічных праваслаўных імёнаў: *Саўка, Сахвейка, Пракоп, Панас, Піліп*.

Паслядоўнае ўжыванне ў мастацкіх творах берасцейскіх аўтараў розных варыянтаў імені героя выконвае функцыю перадачы дынамікі вобраза. Так, чытаючы раман «Літоўскі воўк», мы назіраем за сталеннем *Яся Кавальца*, які з хлапчука-летуценніка ператвараецца ў мужа і мудрага мужчыну. Змена форм іменавання героя сведчыць пра сталенне чалавека: «*Тут і сам вырас, як тое Божае проса. Быў Ясюлечкам, мамчыным вытесткам, потым стаў Ясюком, далей – Ясыкам. Цяпер вырабіўся на Яся*» [3, с. 68].

Новы этап у жыцці чалавека, змяненне яго светапогляду можа суправаджацца зменай імені. Расказваючы пра лёс архіерэя Варлаама, З. Дудзюк у рамане «Год 1812» акцэнтуюе ўвагу чытача на тым, што прыняцце новага імені падчас пастрыжэння ў манахі азначала перастварэнне чалавека, які памірае для мірскага жыцця, чалавечых пачуццяў і захапленняў: «*Не дадзена ім ведаць пра жыццё Варлаама да пастрыжэння, як блукала ягоная душа ў вар'яцкім тумане закаханасці, як рвалася на часткі з-за таго, што паненка, у якую ён закахаўся, аказалася заручанаю. Праўда, тады ён насіў іншае імя і ўсё тады было інакшым. Пастрыжэнне ў манахі стала яго новым нараджэннем, давялося задушыць у сабе парыванні, мроі і надзеі і пачаць новае жыццё дзеля Бога і людзей. Для таго і даецца чалавеку магчымасць пакаяцца, каб не толькі дачакацца даравання ад Бога, а здолець дараваць сабе сваю недасканаласць, памылкі, крўдоды, нянавісць*» [4, с. 46].

В. Шур адзначае: «Адсутнасць уласнага імя ў кантэксце для ідэнтыфікацыі літаратурнага персанажа, які прысутнічае ў творы, – гэта сродак і сведчанне негатыўнага стаўлення аўтара да ўчынкаў такіх дзейных асоб» [5, с. 44]. Дадамо: гэта важны штрих да характарыстыкі ўзаемаадносінаў герояў. Так, адным з персанажаў рамана З. Дудзюк «Год 1812» з'яўляецца маёр царскай арміі Катухоў – дробязны кар'ерыст, аматар любоўных прыгод, які бязлітасна ламае жыццё маладзенькай гвернанткі. Амаль ніхто з герояў не называе Катухова па імені, большасць персанажаў абыходзяцца звароткам-указаннем вайсковага звання. Так, Ева Гжыбоўская падчас сватання да яе Катухова ўжывае безаблічны зварот «пан маёр». Рэзка адмоўнае стаўленне да мужчыны дзяўчына пераносіць і на яго імя: «*Большага гора прынесці мне ўжо нельга, як толькі аддаць замуж га гэтага невыноснага чалавека! Ты толькі ўслухайся ў яго імя! Спірыдон Сідаравіч!*» [4, с. 28].

П. Фларэнскі адзначаў: «Імя ёсць выяўленне ў слове пачатку асобы, найпяршчотнейшая, а таму найбольш адэкватная плоць асобы» [6, с. 7]. Той, хто пазбягае ўжываць імя чалавека, не выражае ў адносінах да аб'екта называння шчырых пачуццяў, не суперажывае, не спачувае яму, не прызнае асобнай каштоўнасці індывіда. Цікавымі ў гэтым сэнсе з'яўляюцца назіранні за ўжываннем антрапонімаў у рамане «Літоўскі воўк» А. Наварыча. Адзін з герояў твора, стары пан Ежы Урбанавіч, падчас допыту служанкі жонкі, якую падазрае ў здрадзе, пазбягае ўжываць імя здрадніцы: «*Каму яна пісала?*». Гэтае «яна», а не пані Аксана было Ганне, як удар пугаю. **Яна** – значыць блудніца, лярва і г.д. *Заўжды выхаваны і прыстойны пан Урбанавіч дайшоў да крайнасці, пераступіў мяжу гэжэчнасці. І пойдзе яшчэ далей*» [3, с. 51].

Муж і жонка Урбанавічы не з'яўляюцца духоўна блізкімі людзьмі, паміж імі няма глыбокіх і сапраўдных пачуццяў, што адлюстроўваецца ў формах звароту: «*Зноў, пане, мне быць адной? – перабіла мужа Аксана. Яна заўжды так звярталася да мужа. Не на «вы» і не на «ты», а толькі «пан».* Аканом ваяваў-ваяваў з гэтым звароткам і стаміўся. Сам на людзях называў жонку пані Урбанавіч» [3, с. 48].

У грамадстве таго часу жыла хрысціянская мадэль успрымання імені як «духоўнай субстанцыі, што ўздзейнічае на носьбіта, фарміруючы асаблівы

псіхафізіялагічны склад, як сакральнай сутнасці, здольнай падпарадкоўваць, накіроўваць і забяспечваць дапамогу вышэйшых сіл» [7, с. 104]. Так, імя адной з галоўных герань рамана, сялянкі **Сахвейкі**, мае глыбінны сэнс, акрэслены празорлівым старцам: «**Сафія** – гэта азначае **мудрасць**, вечную нявесту Слова Божага, святую і адзіную. Яна ўспрымаецца як **анёл-ахоўнік, як вобраз Божы ў чалавеку**» [4, с. 310]. Імя было сугучным унутранай сутнасці простаі сялянскай дзяўчыны, якая, прайшоўшы цяжкія жыццёвыя выпрабаванні (страту бацькоў падчас вайны, здраду каханага), захавала чысціню душы, любоў да чалавека і набыла **мудрасць** – усведамленне неабходнасці кожнаму з нас пры любых умовах жыць па Божых законах.

Імя аднаго з герояў рамана – магілёўскага архірэя **Варлаама** паходзіць з халдзейскай мовы і азначае ‘сын Божы’ [8, с. 58]. Семантыка зараджанага станоўчай энергіяй імені адпавядае характару героя. Апісанне ўнутранага свету і трагічнага лёсу персанажа напэўнае пэтонім станоўчай экспрэсіяй. Чыстым, «божым» чалавекам з’яўляецца святар. «*Сваё служэнне Богу архірэй бачыў у тым, каб рабіць добро людзям. Кожны раз, калі надавалася такая нагода, разгладжваліся маршчыны, душа напэўнялася цяплом, вочы свяціліся прызнасцю і ласкавасцю. Архірэі быў упэўнены, што самы вялікі скарб на зямлі – жывая душа чалавека, а ўсё астатняе толькі ўмоўнасць*» [4, с. 99]. **Варлаам** сумленна і з любоўю выконвае пастырскі і настаўніцкі абавязак: духоўна падтрымлівае вернікаў, дапамагае семінарыстам стаць сапраўднымі святарамі. Калі беларускія землі заваёўваюць войскі Напалеона, **Варлаам** вымушаны прыйсці да цяжкага рашэння: прыняць прысягу на вернасць французскаму імператару. Гэта дазволіла захаваць жыцці праваслаўных вернікаў, зберагчы храмы і царкоўную маёмасць. Варлааму, як і сыну Божаму, здраджваюць вучні (дзяк Спратаноўскі і іераманых Эраст), абвінавачваючы ў імкненні ўзначаліць ўласную царкву ў Рэчы Паспалітай. Архірэі быў пакараны расійскім ўладамі: сасланы ў далёкі манастыр простым інакам. **Варлаам**, бласлаўляючы волю Божую, пакорліва прымае гэтае рашэнне. Нават ідучы на месца ссылкі, ён аддае свой праваўнт галюднай сялянскай сям’і.

Адна з герань твора носіць імя **Сынклет**, якое паходзіць ад грэчаскіх слоў «высакародная, тая, што нясе святло» [9, с. 55]. На нашу думку, гэтымалагічнае значэнне імені з’яўляецца своеасаблівай гранню ў характарыстыцы персанажа. Жыццё бабулі **Сынклеты**, простаі сялянкі, можна лічыць прыкладам самаахвярнага служэння людзям. Старая жанчына не пабаялася даць адпор французам, якія намерыліся былі абрабаваць вёску, калі сяляне працавалі ў полі. **Сынклет** забірае да сябе ў хату дзяцей памерлых аднавяскоўцаў – Сахвейку і Назарку. Падчас эпідэміі гнілой гарачкі самаахвярна даглядае хворых і памірае ад гэтай хваробы: «**Сынклет** варыла ўзвары, паіла хворых, але нішто не памагала. Смерць ужо без вайны працягвала касіць людзей. Вяскою злегла і **Сынклет**, але ў сваю хату не вярнулася, а засталася разам з хворымі. Там і памерла. Сахвейка разумела, што бабуля пастаралася зрабіць усё, каб дзеці заставаліся жывымі. І пасля смерці бабуля працягвала рабіць добро, аддаўшы сваю хату і ўсё, што мела, сіротам» [4, с. 306].

Як бачым, сэнсава напоўненныя і канатацыйна насычаныя ўласныя асабовыя імёны з’яўляюцца сродкам стварэння запамінальных мастацкіх вобразаў у гістарычнай прозе берасцейскіх аўтараў.

Прозвішчы герояў гістарычнай прозы Алеся Наварыча і Валянціны Коўтун

Сродкам перадачы гістарычнага каларыту і стварэння партрэтаў людзей мінулага ў гістарычнай прозе з’яўляюцца прозвішчы. У разгледжаных творах А. Наварыча, З. Дудзюк, В. Коўтун было зафіксавана 208 прозвішчаў.

Як вядома, антрапанімічная прастора мастацкага твора – гэта адлюстраванне антрапанімікону пэўнай мовы. Атмасфера сапраўднасці падзей ствараецца за кошт

упляцення ў моўную тканіну гістарычных твораў рэальных, існуючых у пэўным рэгіёне прозвішчаў. Так, раман «Літоўскі воўк» уводзіць чытача ў адметны свет палескага жыцця, пагружаючы ў мясцовую экзотыку, знаёмячы з палешукамі, носьбітамі своеасаблівага светабачання і каларытнай мовы. Падчас апісання шляхецкага сходу чытачы знаёмяцца з яго ўдзельнікамі, носьбітамі прозвішчаў, якія захаваліся на Палессі і зараз: *Вярэніч, Бут-Гусаім, Некрашэвіч, Вабішчэвіч, Апанасовіч, Казлякоўскі, Пратасавіцкі, Квяткоўскі, Палюховіч, Бурда, Лінскі, Дубойскі* і інш.

Дзейнымі асобамі рамана З. Дудзюк «Год 1812» з'яўляюцца Янка *Насевіч* і Іван *Рыгаровіч*, прозвішчы якіх створаны шляхам відазмянення прозвішчаў прататыпаў герояў – стваральніка аднаго з першых беларускіх слоўнікаў Івана *Насовіча* і збіральніка старадаўніх актаў Івана *Грыгаровіча*. Чытач становіцца сведкам пачатку навуковай дзейнасці славурых беларусаў: *«Янка Насевіч пачаў запісваць прымаўкі і прыказкі, прыпеўкі і выслоўі ў сялян. Іншы раз і сам хадзіў у вёскі да старых людзей, гутарыў з імі пра мінулае жыццё і часам здзіўляўся, якую жывую і добрую памяць мелі неадукаваныя мужыкі, як складна ўмелі гаварыць. Запісаў назбіраўся цэлы сшытак, Янка з асалодаю перачытваў іх, хацелася сабраць усю мудрасць занябанага народа і надрукаваць вялікую, вялікую кнігу, каб засталася яна, як скарб нашчадкам. Рыгаровіч пад кіраўніцтвам графа Румянцава ўжо збіраў старадаўнія акты, якія сведчылі пра багатую і насычаную гісторыю ліцвінаў»* [4, с. 281].

Ведаючы, што прозвішча з'яўляецца яркім пасведчаннем сацыяльнага статусу асобы, аўтары гістарычных твораў выкарыстоўваюць такія прыём, як *набілізацыя* – «акulturванне ўласных імёнаў з мэтай стварэння сарказму, іроніі, камізму» [10, с. 80].

У рамане «Крыж міласэрнасці» сродкам характарыстыкі мастака-прыстасаванца, які стаў «палякам», змяніў перакананні, каб зрабіць кар'еру і зарабіць больш грошай, становіцца свядомае змяненне формы імені і прозвішча: *«Пад дзівосным пэндзлем Антося Валэйкі ўсё ажывала. І такія родныя нашы краявіды, і такія выразныя беларускія тыпы, што сэрца не магло не адклікнуцца на праявы вышэйшага характа... Цяпер гэта зусім не той наіўны і ўзвышаны рамантык Антось, а ўжо – не смейся! – Антоні Валэйко. Не беларус, якім заўсёды называўся ў грамадзе, а катэгарычна – толькі паляк. Болей таго, свядома перахрысціўся, з'ездзіўшы ў Львоў. Як усё проста, аказваецца. А проста таму, што нашага мастака запрасілі ў Вену пісаць партрэты сямейнікаў, можа, якіх стрыечных, графа Патоўкага. І вось стрэлкі жыццёвага компаса імгненна крутнуліся да новых ідэалаў»* [11, с. 292]. *Набілізацыя* ў творы В. Коўтун з'яўляецца адным са спосабаў саркастычна-з'едлівай ацэнкі чалавека, які здрадзіў сяброўству, каханню, праваслаўнай веры, змяніўшы такія важны складнік чалавечай асобы, як імя.

Прозвішчы ў літаратуры не столькі ідэнтыфікуюць, колькі характарызуюць, ацэньваюць, выражаюць эмоцыі і пачуцці аўтара і герояў. У прозвішчах адлюстроўваецца бачанне пісьменнікам сваіх персанажаў, іх характару, дзеянняў, учынкаў. Гэтыя тыпы антрапонамаў дапамагаюць асэнсаваць створаныя пісьменнікамі вобразы і глыбей зразумець ідэйную задуму аўтараў. Дэфінітыўная сутнасць паэтонамаў-прозвішчаў раскрываецца ў кантэксце, які стварае разгорнутае ўяўленне пра носьбітаў онімаў гэтага тыпу.

Напрыклад, сэнс прозвішча героя рамана «Год 1812» *Дабжынскі* асацыятыўна звязваецца са значэннямі прыметніка *добры* *‘чулы да людзей, спагадлівы, сардэчны; цалкам станоўчы на сваіх якасцях, такі, як патрэбна; які карыстаецца славай, варты славы’* [12, с. 181]. Найменне персанажа твора адпавядае характару героя, даючы станоўчую ацэнку мужнаму воіну і патрыёту, які жыццё прысвячае высакароднай ідэі адраджэння Айчыны: *«Цяпер душа Вялікага Княства Літоўскага перасялілася ў паднявольны край, які названы*

Беларуссю. Доўга яшчэ гэтай нованароджанай адміністрацыйнай адзінцы дзевядзецца падрастаць у зрэбных пялюшках сталай Расіі, пакуль яна сама здолее нарадзіць свядомых грамадзян, якія захочуць бачыць яе вольнаю і незалежнаю. Мы не маем права ісці на кампраміс, не павінны азірацца на іншых, а мусім рабіць тое, што патрэбна нам для захавання уласнай душы, мовы, культуры» [4, с. 274]. **Дабжынскі** – пяшчотны сын, мужчына, верны свайму каханню. Нават у ваенным паходзе, у якім маладому чалавеку так проста паддацца спакусе лёгкага рамана, герой застаецца верным сваёй дзяўчыне. Рычард **Дабжынскі** – далікатны і чулы чалавек. Бачачы падчас вайны пакуты салдата, былога семінарыста Панаса Паланейчыка, які не здольны на забойства, Дабжынскі ўтрымлівае жаўнера ад такога ўчынку. Паланейчык прызнаецца: «*Рычард, я ж і сам ніводнага маскаля не забіў, а выжыў толькі дзякуючы табе, што ты пасылаў мяне то параненых адносіць, то сцяг вартаваць*» [4, с. 274].

У прозвішчы **Паланейчык** (яго мае персанаж рамана З. Дудзюк «Год 1812») выражаюцца звесткі пра характар чалавека, які знаходзіцца ў **палоне** ілюзій. Герой спадзяецца, што войскі Напалеона прынясуць вызваленне ад расійскай няволі і адраджэнне Вялікага Княства Літоўскага: «*Я так чакаў французай-вызваліцеляў, а прыйшлі рабаўнікі-забойцы, каб напоўніць свае кішэні крадзенымі грашыма, нягледзячы на чужыя слёзы і пакуты. Чаму гэтак кожны раз здараецца на нашай зямлі, што шчырыя вызваліцелі знішчаюць і няволяць народ? Можна, мы не вартыя лепшых адносін да сябе з-за таго, што ўвесь час спадзяёмся на іншых і спрабуем жыць чужым розумам?*» [4, с. 198]. Трагічна складваецца лёс чалавека, які жыве ў **палоне** высокіх ідэалаў патрыятызму. Закончыўшы семінарыю, Панас **Паланейчык** запісваецца ў войска Напалеона, пасля паражэння якога накіроўваецца дадому і замярзае ў дарозе зусім блізка каля роднай хаты.

У аснове прозвішча **Чыж**, якое мае герой рамана В. Коўтун «Крыж міласэрнасці», ляжыць назва маленькай птушкі. Вобраз хуткага, гарачнага рэвалюцыянера-прамоўцы, які «*пастаяннага месца жыхарства не мае*», пераязджае з аднаго горада ў другі, спрытна ўцякаючы ад паліцыі, асацыятыўна звязваецца з вобразам няўлоўнай вяртлявай птушкі. Хуткі, імклівы **Чыж**, або **Чыжык**, як празываюць яго сябры, і падчас выступленняў, дыскусій: «*Прамоўца ён быў смелы, запальчывы і адразу ж браў «пад рабро». Вычэкваў момант, калі ў разгарачаны папярэднікамі натоўп было дастаткова кінуць, як запалку, толькі адну агністую рэпліку, і ўсё адразу ўзрывалася. А Чыжык імгненна знікаў*» [11, с. 300]. Імклівы, гарачлівы **Чыж** і ў каханні. То ён шчыра кахае варшаўскую паненку Марыю, «*амаль штодня ўзлітаючы да яе на трэці паверх*» (аўтарка абыгрывае семантыку вербальна не выражанага этымона прозвішча), то разгараецца пачуццём да Алаізы Пашкевіч, то захапляецца братавай жонкай.

Берасцейскія аўтары звяртаюцца ў сваіх творах і да такога складніка антрапанімічнай лексікі, як псеўданімы. Псеўданім – несапраўднае, наўмысна прыдумане прозвішча (або імя і прозвішча адначасова), якім карыстаюцца пісьменнікі, мастакі, палітычныя дзеячы. Так, у рамане В. Коўтун «Крыж міласэрнасці» прыводзяцца псеўданімы Алаізы Пашкевіч **Банадысь Асака** і **Цётка**. Пісьменніца расказвае гісторыю аднаго з псеўданімаў: «*Яшчэ ў Галавічполі, пачуўшы ад аднаго з яе вучняў: «А **цятке** настаўніца не дазволе», Вацэк Іваноўскі панёс гэтае «**цятке** настаўніца» на ўсёй вёсцы. Пасля стаў называць яе проста **цяткаю**» [11, с. 182]. З цягам часу згаданае прызванне стала самым вядомым псеўданімам пісьменніцы.*

Як бачым, у гістарычнай прозе берасцейскіх аўтараў прозвішчы і псеўданімы выконваюць мастацкую (эстэтычную) функцыю. Гэтая функцыя літаратурных антрапанімаў дазваляе праз іменаванне персанажа выразіць мастацкую і грамадзянскую пазіцыю пісьменнікаў, іх суб'ектыўныя адносіны да героя, да пэўнага тыпу асобы, да жыццёвага факта, падзеі, з'явы, стварыць нацыянальны каларыт.

Мянушкі персанажаў гістарычнай прозы Зінаіды Дудзюк, Алеся Наварыча і Валянціны Коўтун

Выразную культурна-гістарычную спецыфіку мае такі разрад антрапанімічнай лексікі, як мянушкі – дадатковыя неафіцыйныя імёны, якія даюцца чалавеку ў адпаведнасці з яго характэрнымі рысамі, абставінамі жыцця, паводле паходжання і інш. У прааналізаваных творах выяўлены 32 мянушкі. Паводле прымет, якія становяцца асновай ацэначна-характарыстычнай намінацыі, можна выдзеліць наступныя тэматычныя групы мянушак.

Самымі яркімі, вобразнымі з’яўляюцца мянушкі, якія адлюстроўваюць маральныя ўласцівасці, рысы характару літаратурнага героя. Да мянушак гэтай групы належыць празванне аднаго з персанажаў рамана А. Наварыча «Крыж міласэрнасці» – разумнага, празорлівага слугі, які дапамагаў свайму пану не толькі весці гаспадарку, але і вырашаць сямейныя праблемы: *«Мондрыкам фурмана празвалі, бо лічыўся з розумам. За спрыт, талковасць пан Урбановіч трымаў Мондрыка пад рукой, і ён яму не столькі прыслугоўваў, колькі быў распарадчыкам. Злыя языкі ўвесь час тарочылі, што ў гаспадарцы ў Манкевічах усё да ладу дзякуючы Мондрыкавай руцэ. За што б ні браўся Мондрык, усё выходзіла лепшым чынам»* [13, с. 13].

У асяроддзі адукаванай моладзі, семінарыстаў, герояў рамана З. Дудзюк «Год 1812», бытуюць празванні, утвораныя шляхам метафарычнага ўжывання найменняў персанажаў біблейскай і антычнай гісторыі і культуры. Празванне *Цыцэрон* адносіцца да *паэтонімаў-рэмінісцэнцый*. У аснове мянушкі – метафарычнае выкарыстанне імені рымскага аратара і пісьменніка. Характарыстычнае празванне акрэслівае і ацэньвае таленавітага семінарыста, кніжніка Івана Рыгаровіча, будучага збіральніка старадаўніх беларускіх актаў. Мянушка *Фарысей* утворана шляхам метафарызацыі наймення аднаго з прадстаўнікоў грамадска-рэлігійнай плыні, што ў Евангеллі ахарактарызаваны як крывадушнікі. У пераносным значэнні слова *фарысей* азначае крывадушніка, ханжу. Празваннем *Фарысей* семінарысты «ўзнагародзілі» святара Спратаноўскага, які хітрасцю і пранырлівасцю дабіўся даверу ў архірэя Варлаама, атрымаў высокую пасаду, а пасля адрокся ад свайго настаўніка, ілжэсведчыў супраць яго.

Характарыстычныя празванні могуць адлюстроўваць фізічныя ўласцівасці літаратурнага героя. У якасці мянушак гэтага тыпу выкарыстоўваюцца назвы жывых істот або прадметаў побыту. Напрыклад, мянушку *Чапля* атрымаў персанаж рамана «Крыж міласэрнасці» хлопчык Мікіта, *«тоненькі як сярнічка.. Над яго вострымі плячамі смешна жаўцела вушастая галава. Мікіта ажно згінаўся, па-птушынаму рэзка дыбаючы сярод хаты»* [11, с. 39]. У партрэце героя згаданага твора Вацака Іваноўскага, па мянушцы *Куль аўсяны*, аўтарка падкрэслівае нязграбнасць, грувацкасць, *«моцна выгаралую («Чыста куль аўсяны!») ажно сіваватую галаву»* [11, с. 107]. Згаданыя мянушкі выражаюць мяккую незласліваю насмешку.

Яркім, лаканічным партрэтам-замалёўкай знешнасці былога паліцэйскага з’яўляецца характарыстычнае празванне *Мангол*: *«Гэты лысы хворы з карычнева-плямістым шырачэзным чэрапам быў вельмі падобны на мангола»* [11, с. 328]. Далейшае развіццё сюжэта напаўняе мянушку адмоўнай экспрэсіяй. *Мангол*, жорсткі, бесчалавечны, як і колішнія татара-мангольскія заваёўнікі, прычыніўся да масавых расстрэлаў удзельнікаў паўстання 1863 года.

Мянушка можа перадаваць і гастронамічныя схільнасці героя: *«Мартына Тамашэўскага Раман называў Урзусам за яго вернасць мінеральнай вадзе «Урзус»* [11, с. 346].

У асобную групу мы вылучаем мянушкі, прычынай узнікнення якіх з’яўляюцца пэўныя выпадкі, здарэнні. Так, герой рамана «Літоўскі воўк» Лявон Палюховіч быў у

ліку тых, хто спрабаваў заклікаць сялян-палешукоў да ўдзелу ў паўстанні пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага: *«Лявон Палюховіч меў свае разрахункі, як ён казаў, з Расеяй-матухнай. Ён называў сябе генералам паўстанцага войска і аб'явіў запіс у шэрагі паўстанцаў. «Генерал» неяк жартам паабяцаў адразу ядро гарэлкі таму, хто ўступіць у ягоны атрад»* [13, с. 68]. Як вядома, такія заклікі не знайшлі водгуку ў асяроддзі палешукоў, атрад паўстанцаў так і не быў створаны. Празванне **Генерал** набыло іранічнае значэнне праз усведамленне несапраўднасці аднаго з вышэйшых вайсковых званняў.

Наступную тэматычную групу складаюць мянушкі, утвораныя як вынік імітацыі чужога маўлення, яго манеры, асаблівасцяў, найбольш паўтаральных слоў і фраз. Гэта своеасаблівая дэлакутывы – адфразавыя ўтварэнні. Так, селянін Мацей, герой рамана З. Дудзюк «Год 1812», атрымаў празванне **Дзебіш** за найбольш паўтаральнае слова, перанятае ў сябра-расейца падчас вайскавай службы: *«Ладымір любіў пры нагодзе і без яе прыгадваць словы «дзе біш». Мацею Буйнічу гэтак расійскае спалучэнне слоў вельмі спадабалася, адразу пачынала здавацца, што пазбаўляешся свайго дыялекту, гаворыш па-расійску, бы пан афіцэр. Ён пачаў, як Ладымір, часта ўжываць яго»* [4, с. 190-191]. Француз, які застаўся ў беларускай вёсцы, ажаніўшыся з сялянкай, атрымаў мянушку **Маішэр** за французскі зварот да жонкі *«ма ішэр (мая дарагая)»*: *«А ён мне ўсё нешта вярзе Маішэр ды Маішэр, мо думае, што мяне Маішаю завуць?»* [4, с. 268]. Адметнае вымаўленне слова *«кінжал»*, якое часта ўжываў ва ўспамінах пра падзеі паўстання герой рамана «Крыж міласэрнасці», стала асновай празвання **Гінжал**: *«У старога Гаўры дзіўная мянушка «Гінжал». Сам вінаваты. Вярнуўшыся з турмы, яшчэ гадоў дзесяць таму назад, стары пачаў расказваць байкі пра нейкіх «кінжалшычыкаў», з якімі быў звязаны яшчэ з шэсцьдзесят трэцяга года»* [11, с. 23].

У асобную тэматычную групу мы вылучылі мянушкі, якія ўтрымліваюць інфармацыю пра род заняткаў, прафесію персанажаў або іх продкаў, напр.: *«Гужаеды – мянушка Кавальцоў. Адзін з Ясевых дзядзькоў па праўду паехаў у паўночную сталіцу імперыі, але ніякай праўды – без грошай, без падтрымкі не дабіўся. Пазнаў ліха. Музіў быў гарадскім фурманам, якіх на той час дражнілі гужаедамі»* [3, с. 78].

Каля 95 % выяўленых мянушак утворана лексіка-семантычным спосабам, на аснове метафарычнага і метанімічнага пераносаў: **Чыжык, Святун, Археалаг, Гінжал, Генерал, Мангол, Чапля, Урзус** і інш. Каля 5 % мянушак утворана сінтаксічным шляхам у выніку лексікалізацыі словазлучэнняў і сказаў: **Дзе біш, Куль аўсяны**.

Эмацыйна-ацэначная вобразнасць мянушак літаратурных герояў абумоўлена нацыянальнай культурай, наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў. Нацыянальна-культурная спецыфіка мянушак праяўляецца праз ацэнку дзейнасці чалавека, яго маральнага аблічча, ладу жыцця, учынкаў.

Заклучэнне

Ствараючы партрэты людзей XIX – пачатку XX стагоддзя, аўтары ўмела выкарыстоўваюць прагматычны патэнцыял такіх яркіх паказчыкаў статусу асобы ў соцыуме і дзейных рэгулятараў людскіх адносін, як уласныя асабовыя імёны. Яны ў творах пісьменнікаў нясуць інфармацыю пра веравызнанне, статус, аўтарытэт асобы ў грамадстве. Дыяпазон эмоцый і пачуццяў, якія выражаюцца шматлікімі варыянтамі ўласных асабовых імёнаў, надзвычай шырокі: пашчота, сяброўская фамільярнасць, агіда, насмешка, спагада, кплівасць, пагарда і інш. Прозвішчы з'яўляюцца сродкам нацыянальнай і сацыяльнай характарыстыкі герояў. Як правіла, гэта ўскоснагаваркія паэтонімы. «Затушаваная» ўнутраная форма гэтых найменняў раскрываецца, дзякуючы такім сродкам, як характарыстыка ўнутранага свету, апісанне ўчынкаў герояў у сюжэтным дзеянні. Важным сродкам характарыстыкі і ацэнкі літаратурных персанажаў

з'яўляюцца мянушкі, якія акрэсліваюць маральныя ўласцівасці, рысы характару асобы, вонкавы выгляд герояў і асаблівасці іх маўлення. Галоўная функцыя літаратурных антрапонімаў як найважнейшых сродкаў стварэння мастацкага вобраза ў гістарычнай прозе – *паэтыкаанамастычная (мастацкая)*, у складзе якой найважнейшую ролю адыгрывае *культурна-гістарычны* кампанент. Найменні персанажаў, ужытыя пісьменнікамі, адпавядаюць антрапанімікону адлюстраванага ў творы часу і этнічнай прасторы – беларускаму этнакультурнаму асяроддзю XIX – пачатку XX стагоддзя. Паэтонімы “упісаная” ў пэўны сацыякультурны кантэкст, інакш кажучы, яны культурна-гістарычна абумоўленыя.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Суперанская, А.В. Языковые и неязыковые ассоциации собственных имён / А.В. Суперанская // Антропонимика : сб. ст. / Под ред. В.А. Никонова и А.В. Суперанской. – М. : Наука, 1970. – С. 7-17.
2. Формановская, Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н.И. Формановская. – М. : Наука, 1998. – 290 с.
3. Наварыч, А. Літоўскі воўк. Ч. 1 / А. Наварыч // Маладосць. – 2003. – №. 4. – С. 29–90.
4. Дудзюк, З.І. Год 1812 / З.І. Дудзюк. – Брэст : Акадэмія, 2004. – 312 с.
5. Шур, В. Онімы ў творах Якуба Коласа : паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.
6. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.
7. Ратникова, И.Э. Имя собственное в разных типах сознания / И.Э. Ратникова // Русский язык и литература. – 2001. – № 1. – С. 103 -112.
8. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
9. Русские имена в исторических лицах и народных праздниках, пословицах и приметах / сост. Н.И. Решетников. – М. : Наука, 2002. – 464 с.
10. Шур, В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. Шамякіна, 2010. – 207 с.
11. Коўтун, В. Крыж міласэрнасці / В. Коўтун. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. – 493 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тысяч слоў / І.М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
13. Наварыч, А. Літоўскі воўк. Ч. 2 / А. Наварыч // Маладосць. – 2003. – №. 5. – С. 1–75.

S. F. But-Gusaim National and cultural peculiarity of the anthroponymicon in the historical prose by Zinaida Dudyuk, Ales Navarich and Valentina Kovtun

The article considers the usage of the anthroponyms, which carry valuable information about material and spiritual culture of the Belarusians, in the historical prose by Zinaida Dudyuk, Ales Navarich and Valentina Kovtun. The shades of meaning and pragmatic meaningfulness of the forms of proper names are given detailed analysis. The author describes talking surnames of the characters, defines the ways of actualizing the inner form of this type of anthroponyms. The article views the thematic groups of nicknames, analyzes the ways of forming evaluative-characterizing names of characters. The author defines the functions of anthroponyms in the historical prose by Brest writers.